

Вячаслаў Рагойша

АХОЎНІК ДУШЫ НАРОДА

У Рыгора Раманавіча Шырмы быў любімы выраз, які з часам стаў крылатым: песня – душа народа. Які глыбокі сэнс у трох гэтых словах! Сёння, з вышыні пражытых гадоў, мне гэта бачыцца асабліва выразна...

Праўда, і тады, восенню ўжо далёкага 1958 г., я арганічна ўспрыняў гэтую думку, агучаную Рыгорам Раманавічам у часе сустрэчы з намі, студэнтамі-першакурснікамі філалагічнага факультэта БДУ. Дзіяна Пятроўна Багрова, высокая чарнявая прыгажуня з пявучым, добра пастаўленым голасам, якая чытала нам курс фалькларыстыкі, запрасіла народнага артыста Беларусі і СССР, кіраўніка праслаўленага Дзяржаўнага хору БССР, які год перад тым быў перайменаваны ў Дзяржаўную акадэмічную харавую капэлу БССР (сёння – імя Рыгора Шырмы), на сустрэчу з будучымі настаўнікамі-філолагамі. Мы стараліся не прапусціць ніводнага слова невысокага сівавалосага маэстра са своеасаблівай дыкцыяй – надзвычай меладычнай, павольнай па тэмпу, з адсутнасцю рэдукцыі галосных, выразным оканнем (голос Шырмы, дарэчы, таленавіта ўзнаўляў выпускнік філфака Іван Курбека). А Рыгор Раманавіч гаварыў:

– Мы, беларусы, валодаем адной з самых багатых у славянскім свеце вуснапаэтычнай народнай творчасцю. Калі б сабраць яе – песні, казкі, легенды, замовы, галашэнні, прыказкі і прымаўкі, іншыя жанры, – і выдаць, мабыць, не хапіла б і ста тамоў. Толькі ад адной сваёй цёткі Захвеі Хвораст, што жыла на Пружаншчыне, я ў свой час запісаў звыш ста пяцідзесяці народных песень. Чым усё гэта тлумачыцца? Надзвычайнай таленавітасцю нашага народа, які, аднак, у выніку нацыянальнага і сацыяльнага прыгнечання не мог афіцыйна выявіць сябе ні ў родным слоўным мастацтве, ні ў музыцы. Простаму чалавеку «выйсці ў людзі», скончыць вышэйшую навучальную ўстанову, як вам сёння, нельга было. З другога боку, беларуская мова і панскімі польскімі, і царскімі расійскімі ўладамі была забаронена, за друкаванне на ёй нават бяскрыўднага вершыка пра каханне можна было трапіць у Сібір. Але талент забараніць нельга. Вось і

выяўлялі сябе сотні безыменных геніяў у вуснай творчасці – у складанні казак, легендаў, слоў і мелодый песень, якія затым шліфаваліся вякамі, адточваліся, каб зазіхцець, як той камень-дьямент...

Словы Рыгора Раманавіча падалі не на камень. Маладыя нашы сэрцы былі акрылены рашэннямі нядаўняга XX з'езда КПСС, які выкрыў культ асобы Сталіна, хрушчоўскай палітычнай «адлігай», што распачыналася тады. Гэта надавала нам адвагі, рашучасці і ў захаванні, прапагандзе народнай творчасці, і ў абароне роднага слова. А тое і другое ў той час (як, зрэшты, і цяпер) патрабавала маладых намаганняў. Панаваў пэўны нігілізм у дачыненні да народнага мастацтва, якое ўспрымалася некаторымі кіраўнікамі з Міністэрства культуры толькі як этнаграфічны атрыбут, не больш. Што да беларускай мовы, то яна таксама трапіла ў лік «неперспектыўных». Дзяржаўнай мовай БССР як часткі СССР канстытуцыйна была руская. А тут яшчэ Мікіта Хрушчоў, кіраўнік камуністычнай партыі і савецкага ўрада, узяў курс на пабудову камунізму пры жыцці «цяперашняга пакалення людзей». А, як вядома, камунізм павінен быў «сцерці ўсялякія межы» – не толькі паміж дзяржавамі, але і нацыямі. На практыцы гэта азначала, што ў свеце (пакуль жа – у межах СССР) павінна была запанаваць адна мова – руская (калісьці такую перспектыву ў будучым камуністычным свеце Карл Маркс звязваў з нямецкай мовай, Мао Цзэ-дун – з кітайскай...). Вось і стараліся былыя кіраўнікі Савецкай Беларусі – адной з «республік свободных» (словы з тагачаснага Дзяржаўнага гімна СССР) – хутчэй за іншых трапіць у камунізм. Мы, студэнты, з неўразуменнем і трывогай успрынялі закрыццё (здаецца, у 1956 г.) апошніх беларускіх школ у Мінску, беспрэцэдэнтнае датуль рашэнне ўрада БССР дазволіць у сярэдняй школе вывучаць беларускую мову... «па жаданню бацькоў». З больш чым дзесятка прадметаў толькі родную мову можна было не вывучаць. Ад вывучэння мовы нядаўніх акупантаў – нямецкай – нельга было вызваліцца, а вось ад роднай, беларускай – калі ласка!

Зразумела, Рыгору Раманавічу пасля ягонага выступлення мы пачалі задаваць пытанні, якія нас – і не толькі як філолагаў, але і грамадзян Беларусі – не маглі не хваляваць. Дзіяна Пятроўна, імкнучыся ахаваць госця ад «непрыемных» пытанняў, не ўсе нашы запіскі чытала. Тады мы падымалі рукі і рабілі запыты вусна. Як мне помніцца, не ўсе адказы маэстра былі празрыстыя, такія, як бы нам хацелася, якімі мы былі б задаволеныя. Зрэшты, у той час Р. Шырма і не мог адкрыта, не рызыкуючы не толькі ўласнай кар'ерай, але і лёсам харавой капэлы, якая столькі рабіла для прапаганды роднай песні і роднай мовы, выказваць нязгоду з «генеральнай лініяй» пар-

тыі ці яе асобных тагачасных кіраўнікоў. Тым больш што аднойчы, як стала гэта вядома намнога пазней, за такую адкрытасць ён адсядзеў на Лубянцы, цудам вырваўся з лап смерці...

Дзіяна Пятроўна мне і маім двум сябрам-аднакурснікам – Міколу Пашкевічу і Леаніду Акаловічу – даверыла пасля сустрэчы правесці госця дадому. Жыў ён па вуліцы Савецкай, 19 (цяпер – плошча Незалежнасці; на тым доме ў 1980 г. была ўстаноўлена мемарыяльная дошка). Па дарозе Рыгор Раманавіч распытаў, хто мы, адкуль, хто нашы бацькі і г. д. Я прыгадаў, як год таму «хор Шырмы» (так у народзе называлі той славыты харавы калектыў) прязджаў у мой родны Ракаў, выступаў у перапоўненай актавай зале школы, як мае землякі горача прымалі шырмаўцаў, як усе мы, школьнікі, хацелі пасля канцэрта бліжэй падступіцца да харыстаў, дакрануцца да іх фракаў... Рыгор Шырма цёпла адазваўся пра «прыгранічны» Ракаў, які быў вядомы на ўсю Заходнюю Беларусь як нелегальны «калідор» для заходнебеларускай моладзі, якая імкнулася ў БССР на вучобу і ў пошуках прыстойнай працы. Праўда, замест гэтага найчасцей «атрымлівала Сібір або нават кулю ў патыліцу».

Добрым словам успомніў ён і тагачаснага дырэктара школы Васіля Пятровіча Налецкага, руплівага краязнаўцу і патрыёта Ракаўшчыны, які пасля канцэрта наладзіў «згаладнелым і ўхаладнелым» харыстам нечаканы «царскі пачастунак». Рыгор Раманавіч раскажаў, як ён і яго сябры праз Таварыства беларускай школы адстойвалі ў Заходняй Беларусі права беларусаў вучыцца на роднай мове, выказаў спадзяванне, што «перакос» у адносінах да беларускай мовы часовы, што «нішто і ніхто ў свеце не вечныя». І дадаў: «*Vita brevis, Patria longa*» («Жыццё кароткае, Радзіма вечная»), – крыху перайначыўшы вядомы ўжо нам лацінскі выраз «*Vita brevis, ars longa*» («Жыццё кароткае, мастацтва вечнае»); якраз у той час выкладчык лацінскай мовы Пільман, пра патрабавальнасць якога хадзілі ва універсітэце легенды, з нас, студэнтаў, «віў вяроўкі»...

Рыгор Раманавіч запрасіў нас да сябе на кватэру, накарміў смачнай вячэрай. Потым паказаў, чым займаецца. Ён тады якраз рыхтаваў да выпуску першы том свайго знакамітага чатырохтомнага збору «Беларускіх народных песняў». Тэксты былі раскладзены ў дзесяткі папак, ляжалі стосам на сталі. Трэба было іх не толькі сістэматызаваць, адрэдагаваць (і словы, і мелодыі), але і забяспечыць належнымі каментарыямі, а выданні – рознымі паказальнікамі: жанрава-тэматычным, імянным, геаграфічным. Маэстра наракаў на недахоп часу, на нездароўе. Мы тут жа выявілі жаданне яму дапамагчы чым можам, напрыклад першаснай сістэматызацыяй твораў (як-ніяк, мы ж

вывучалі фальклор, а летам павінны былі ехаць на палявую фальклорную практыку!), складаннем паказальнікаў... Рыгор Раманавіч задумаўся. уважліва паглядзеў на нас, а потым прамовіў: «Што ж, дзякую...».

Некалькі месяцаў мы даволі рэгулярна наведвалі кватэру маэстра, з радасцю выконвалі розную працу: сістэматызавалі, перапісвалі і вычытвалі рукапісы песенных тэкстаў, пазней – чыталі карэктурныя адбіткі, рабілі розныя паказальнікі... Апрача гэтага, правялі і іншую «акцыю». Справа ў тым, што тагачаснымі кіраўнікамі рэспублікі і яе сталіцы авалодаў «сверб» знішчэння ранейшых (асабліва культавых) пабудоў, ператварэння Мінска ў «сучасны», «сацыялістычны» горад. Толькі ў раёне цяперашняй плошчы Незалежнасці былі знесены праваслаўная царква, што стаяла злева ад Дома ўрада, вялікі (здаецца, пяціпавярховы) паранены нямецкай бамбёжкай дом у цэнтры плошчы, што мог бы стаць цудоўным помнікам – напамінкам пра варварства фашыстаў падчас Вялікай Айчыннай вайны (такі дом-помнік – сведка «варварства амерыканскай бамбардзіроўкі» – стаіць у нямецкім Лейпцыгу). Навісла рэальная пагроза знішчэння і над суседнімі з Домам урада Чырвоным касцёлам і жылым домам № 19, якія быццам бы перашкаджалі зрокаваму ўспрыманню галоўнага ўрадавага будынка рэспублікі. Чырвоны касцёл быў адразу пасля вайны рэквізаваны дзяржавай, у ім гаспадарылі кіношнікі, і вырашыць яго лёс было лягчэй. Цяжэй было з жылым домам. Прагэставалі жыльцы. Але яны, вядома, былі людзі зацікаўленыя. Вось тады Р. Шырма і звярнуўся да нас, людзей старонніх, каб мы «ўзнялі» студэнцтва, напісалі калектыўныя лісты ў розныя партыйныя і ўрадавыя структуры. Што мы, зрэшты, і зрабілі, хоць, як вядома, калектыўныя лісты начальства тады вельмі не любіла. Не ведаю, ці нашы лісты дапамаглі, ці што іншае, але і Чырвоны касцёл, і «Дом Шырмы» дагэтуль цешаць вочы жыхароў Мінска і яго шматлікіх гасцей.

А «Беларускія народныя песні» з часам, хоць і не без пэўных цяжкасцяў, пачалі выходзіць з друку. Ужо ў самым пачатку другой паловы 1959 г. на прылаўкі кнігарняў лёг першы том, які склалі песні любоўныя, жартоўныя, баладныя і бытавыя (яго я набыў 10 чэрвеня 1959 г., пра што сведчыць надпіс, захаваны на кнізе), у 1960 г. – другі, у які ўвайшлі песні пра жаночую долю, недабраную пару, хрэсьбінныя і сіроцкія, казацкія, рэкруцкія і салдацкія, батрацкія і прымацкія, песні няволі і змагання, у 1962 г. – трэці, укладзены з вяснянак, валачобных і юраўскіх, купальскіх, пятроўскіх, жніўных, восеньскіх, калядных і масленічных. Што да чацвёртага, заключнага тома, змест якога складалі вясельныя песні, адны з самых багатых у беларускім народна-песенным рэпертуары, то ён з'явіўся ажно ў 1976 г..

праз васемнаццаць гадоў пасля нашай першай сустрэчы з Рыгорам Шыр-
мам. У канцы кожнага з тамоў меліся «Заўвагі», дзе адзначалася, ад каго і
калі тая ці іншая пёсня была запісана. Але, на жаль, складзеных намі пака-
зальнікаў у апошнім томе, як чакалася, не аказалася. «Паскупіліся выдаўцы
на паперу», – так пазней мне са шкадаваннем тлумачыў сам укладальнік
чатырохтомнага выдання.

Рыгор Шырма не толькі ў канцы 1950-х гадоў, але і пазней, ажно да са-
май сваёй смерці ў 1978 г., неаднойчы бываў на філфаку БДУ, сустракаўся
са студэнтамі, аспірантамі і выкладчыкамі, адзін з якіх – Васіль Дзмітрыевіч
Ліцьвінка – нават абараніў кандыдацкую дысэртацыю пра Рыгора Шырму –
фалькларыста (1984), уклаў кнігу яго літаратурнай спадчыны *«Песня – душа
народа»* (1976, перавыданне – 1993), фотаальбом пра яго (1990).

Мне ж добра помніцца яшчэ адна сустрэча з Рыгорам Раманавічам.
Аднак не ў нас ва універсітэце, а на філфаку тагачаснага Мінскага
педінстытута імя М. Горкага (цяпер – БДПУ імя Максіма Танка). Кафед-
рай беларускай мовы ў той час кіраваў сьлынным мовазнаўца і фалькларыст,
прафесар Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Сапраўдны патрыёт. Баць-
каўшчыны, ён не мог мірыцца з антынацыянальнай палітыкай, планамер-
ным выцясненнем роднай мовы з грамадскага ўжытку. Чалавек мудры,
прадбачлівы, тонкі дыпламат, ён арганізаваў у педінстытуце выключна
папулярны клуб аматараў беларускай мовы, які назваў «Жывое слова».
Ужо сама назва гучала выклікам тым, хто лёс беларускай мовы нітаваў з
лёсам мёртвай латыні. Для іх клуб быў косткай у горле, аб яго закрышці
неаднойчы ўздымалася пытанне на парткоме інстытута, але зрабіць нічога
не маглі: кіраваў ім чалавек выключнай рэпутацыі, да таго ж камуніст,
былы партызанскі разведчык (у час вайны Ф. Янкоўскі камандаваў раз-
ведкай партызанскага атрада). Менавіта «Жывое слова» і запрасіла Рыгора
Шырму 7 студзеня 1967 г. на сустрэчу са студэнтамі.

Гэта быў пярэдадзень 75-годдзя Рыгора Раманавіча (нарадзіўся ён
20 студзеня 1892 г.) і якраз – дзень праваслаўных Калядаў. У тая
атэістычна-камуністычныя часы Каляды афіцыйна не толькі не святка-
валіся – забаранялася нават упамінаць гэты «перажытак мінулага». А тут –
сапраўднае свята. Свята сустрэчы з сівягаловым Саваофам беларускага
адраджэння. І не толькі з ім. Фёдар Міхайлавіч у дзень Нараджэння Хры-
стова дыпламатычна-прадбачліва запрасіў на сустрэчу са студэнтамі – бу-
дучымі настаўнікамі – і перспектыўных (на яго думку) маладых пра-
даўжальнікаў справы Р. Шырмы: Арсеня Ліса (цяпер ён доктар
філалагічных навук, вядомы фалькларыст і пісьменнік), Янку Саламевіча

(сёння – кандыдат філалагічных навук, знаны фалькларыст і энцыклапедыст, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Якуба Коласа) і мяне (тады я якраз заканчваў працу над кандыдацкай дысертацыяй пра паэтыку Максіма Танка). З таго вечара сустрэчы ў мяне на памяць, дзякуючы Ф. М. Янкоўскаму, засталася некалькі здымкаў.

Натуральна, на сустрэчы тэма Калядаў, якія ў народзе сімвалізуюць нараджэнне нечага новага, добрага, гучала ўвесь час. Хоць бы таму, што калядкі – адзін з цікавейшых жанраў беларускай народнай песеннай лірыкі. Зрэшты, з характарыстыкі калядак Рыгор Шырма і пачаў сваё выступленне. Потым перайшоў да народных песень увогуле:

– Вышэй і прыгажэй за народную песню, калі гэта сапраўдная народная жамчужына, а не падробка пад яе, няма і быць нічога не можа! Песня – душа народа. Але не толькі. Песня творыць народ, збліжае людзей. Паглядзіце на прыбалтаў, на іх шматлюдныя святыя песні. Тысячы людзей яднаюцца ў адным парыве – словамі роднай мовы, блізкай сэрцу мелодыяй. Усе яны становяцца як бы адной сям’ёй, якую не раз’яднаць, не пасварыць, не адолець. І ўсё гэта – дзякуючы песні. Таму мы павінны ўсімі сіламі і сродкамі захоўваць і ахоўваць яе.

Цёплыя словы Рыгор Раманавіч сказаў пра настаўнікаў, якія, нягледзячы ні на якія складанасці жыцця, перашкоды, «сеюць прыгожае, добрае, вечнае», «аддаюць свае сэрцы дзецям – будучыні радзімы». Нехта спытаў: «Што, на вашу думку, трэба зрабіць, каб не толькі захаваць, але і ўзняць на новы ўзровень родную культуру?» І пачулася ў адказ:

– Найперш – рыхтаваць адукаваныя, таленавітыя, працаздольныя кадры, дарэшты адданыя гэтай культуры. Як рыхтуе іх у вашым інстытуце паважаны Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Менш трэба агульна разважаць аб неабходнасці ўздыму асветы і культуры, у тым ліку і культуры роднага слова, а больш дбаць аб належнай падрыхтоўцы прапагандыстаў роднай мовы, стваральнікаў нацыянальнай культуры.

Мне рупіла спытаць пра майго любімага Максіма Танка. Неяк у рукапісы аднаго з артыкулаў я назваў яго класікам беларускай літаратуры. Супрацоўнік рэдакцыі запырачыў: «Рана вы яго ў класікі запісалі», – і выкрасліў мае словы. Р. Шырма ж яшчэ ў 1936 г., у прадмове да першага зборніка вершаў паэта, прароча пісаў, што «нам яшчэ прыйдзецца быць сведкамі, калі ягоны талент падымецца да вялікага сусветнага сусора Купалы – Коласа». Рыгор Шырма цвёрда заявіў:

– Перакананы, я тады не памыліўся. Максім Танк ужо сёння – у сур’і Купалы – Коласа. Ён, без перабольшання, – класік нашай літаратуры. Можаче маю думку перадаць і супрацоўніку рэдакцыі...

Памятаю, на сустрэчы ўсчалася і невялікая спрэчка паміж Шырмам і асобнымі студэнтамі. У другой палове 1960-х гадоў пачалі ўзнікаць вакальна-інструментальныя ансамблі, якія эксперыментавалі з мелодыямі і нават словамі народных песень, па-свойму змяняючы іх. Не забудзем, што ў 1969 г. гучна заявілі пра сябе славуцья «Песняры». Рыгор Раманавіч пурстычна аберагаў народны мелас, лічыў кашчунствам «улазіць у душу народа». Студэнты ж стаялі на тым, што дзеля папулярызачыі народных песень, а тым самым і беларускай культуры ўвогуле, варта «ісці ў нагу з часам». Спрэчка, як мы сёння ведаем, завяршылася кампрамісам: беларуская народная песня з поспехам гучыць і ў класічна нязменным выглядзе (у выкананні той жа Дзяржаўнай харавой капэлы Рэспублікі Беларусь), і ў сучаснай аранжыроўцы (скажам, у выкананні «Песняроў»).

Такім чынам, меў рацыю і Рыгор Шырма. Ахоўнік народнай песні, а значыць, і душы народа.

Злева направа: Р. Шырма, Я. Саламевіч, В. Рагойша